

Juha Hiedanpää

Susi on ihmiselle susi

Teen töitä susien kanssa. En ole koskaan nähnyt sutta luonnossa enkä varmuudella kuullut sen ulvontaa, mutta tuoreet jäljet olen nähnyt. Työpäiväni täyttyvät suden vaikutuksista, ei perinteisesti ajateltuna sudesta itsestään. Suden aiheuttamat vaikutukset voivat olla melkein mitä tahansa. Ne voivat olla huolia ja iloa, tapettuja lampaita ja raadeltuja koiria tai lehtijuttuja ja lainsäädäntöä. Vaellan merkitysten erämaassa ja yritän saada tolkkua siihen, miksi susiasioiden hallinta on niin vaikeaa.

Susi on poliittinen eläin. Susi saa ihmiset reagoimaan läsnäolonsa reviiirillä ja sen ulkopuolella. Vaikka susi rinnastuu sellaisiin suojeltuihin lajeihin kuin harmaahylje, merimetso tai liito-orava, sen merkitykset syntyvät paljon vahvemmin ihmisten keskinäisessä vuorovaikutuksessa syntyneistä tunteista, reaktioista ja merkityksenannosta kuin minkään toisen lajin. Suden puolella ollaan, tai sitten ollaan sitä vastaan. Susi on julkinen kamppailulaji.

Tekstini on autoetnografinen. Suhteutan omia kokemuksiani ja ajattelutapojani laajempaan susikysymyksen ympärille rakentuneeseen yhteiskuntaan. Tekstini on myös tulkinnallinen. Yritän ymmärtää suden, reviiirillä asuvien ihmisten, riistahallinnon ja tutkimuksen jännitteistä suhdetta. Ajatteluni taustalla vaikuttaa yhdysvaltalainen filosofi Charles S. Peirce. Hänen merkitysoppinsa ja pragmatistinen filosofiansa ovat olleet älyllisen erämatkailuni karttana yliopisto-opinnoista lähtien.

Perho

Marraskuussa 2013 A-studio käsitteli saman vuoden tammikuussa tapahtunutta Perhon salametsästystapausta. Televisio-ohjelman lähtökohtana oli tragedia. Yksi laittomaan jahtiin osallistuneista ampujista teki itsemurhan viikon kuluttua susijahdista. Ohjelman sisältö koostui pääosin itsemurhan tehneen miehen lesken haastattelusta, ja siinä yritettiin ymmärtää, miksi kävi niin kuin kävi.

Ohjelman alussa lainataan helmikuun kuudennen päivän Yle Pohjanmaan televisio-uutista. Uutisessa Perhon kunnanvaltuuston puheenjohtaja tähdentää: "Näiden kolmen suden menetyks on inhimillisesti, minun mielestäni, huomattavasti pienempi menetys kuin mitä yhden metsästäjän menehtyminen näissä kuvioissa on nyt sitten tosiasia." A-studion toimittaja kääntää huomion yleisestä erityiseen ja kysyy: "Miksi susien metsästys kääntyi lopulta yhden perheen tragediaksi?"

Toimittaja matkaa lesken luo autolla aamu- tai iltahämärässä. Navigaattori viestii, että maaseudulle mennään. Lesken pihassa palaa

lyhtykynttilä. Ikkunan takaa näemme, että yksin oleva leski riisuu päällystakkiaan keittiössä.

Itsemurhan tehnyt mies oli yksi ampujista. Vaimo ei tiennyt asia-
ta, mutta kertoo hänellä olleen aavistuksia. Toimittaja kysyy: "Oli-
sitko estänyt kenties?" "En todellakaan", vastaa leski, "olisin hyväk-
synyt ja..." Toimittaja jatkaa: "Saanko kysyä miksi?" "Hän sai tehdä
ihan ite miten hän halus", vastaa leski, "sitä paitsi mä olen aina kui-
tenkin arvostanut näitä metsästäjiä hirveästi. ... Ne tekee sen mitä
ne tekee – ja ne tekee sen kunnolla... Ei ne lähde sinne huviksensa...
Jos eläin lopetetaan, ammutaan, se kyllä tehdään kunnolla."

Leski kuvasi pidätyksen jälkeistä tunnelmaa: "Muuttuneena mie-
henä tuli takaisin." "Millä tavoin?" toimittaja kysyy. "Vainoharhai-
nen, hermostunut, pelokas. Ensinnäkin että meillä on täällä kuun-
telulaitteet. Se kävi ne kaikki meidän pöydän alaosat läpi, penkoi
kaikki kaapit, sälekaihtimet vedettiin alas kaikki, ettei hänestä vaan
saada kuvaa lehtiin... ja sellainen, vainoharha. Ja se tavallaan tarttui
itseensä sitten... Ja puhelimet oli varmaan kuuntelussa. Näin aina-
kin epäillään. Hirveen tarkka piti olla kenelle puhut, mitä puhut",
vastaa leski.

Leski kertoo: "Joku naksautti päässä. Kaikki vaan kävi tietysti lii-
an raskaaksi. Media oli niin paha silloin... ennakkotapauksia. Eki
luki niitä koko ajan. Jotain vain tapahtui." Mies jätti kaksi jäähy-
väiskirjettä, toisen perheelle ja toisen metsästyskavereille. Perheel-
leen osoitetussa kirjeessä hän toivoi, että hautajaisissa soitettaisiin
Queenin kappale The Show Must Go On.

Lesken mukaan kyse ei ollut törkeästä metsästysrikoksesta: "Tör-
keä on väärä sana. Mä pidän niitä enemmän sankareina. Heillä oli
tarkoitus ajaa ne [sudet] loitommalta täältä asutusalueelta, pois las-
ten ja eläinten luota. Tulevat liian lähelle yksinkertaisesti jos niille ei
saada kaatolupia. Ymmärrän, että päädytään tähän että joudutaan
salaisesti." Lesken sanoessa tämän ohjelmassa esitetään kuvaa tie-
tokonenäytöstä, jossa maa- ja metsätalousministeriön luonnonva-
raosaston osastopäällikkö Juha Ojala toteaa: "Petopolitiikka epäon-
nistunut."

Lopputekstissä lukee: "Ekin osalta metsästysrikos on rauennut.
Puoliso ja poika jäivät kahdestaan maatilalle." Toimittaja kysyy vie-
lä: "Millaisia käytännön ratkaisuja olet joutunut tekemään?" "Aika
suuria. Jouduin laittamaan lehmät pois keväällä", leski vastaa. Lo-
puksi kamera kuvaa lesken tatuoitua selkää. Oikean lapaluun pääl-
lä on tatuoituna miehen syntymäaika ja kuolinaika sekä kaksi pat-
ruunaa. "Ei se oikein hyödytä syyttää ketään. Asiat meni niin kuin
meni. Eki teki oman ratkaisun", leski huokaa ja jatkaa, "kaikki kävi

vaan liian raskaaksi.”

Itsemurhan peruste ei selvinnyt täsmällisesti itsemurhaviesteistä. Päällimmäisenä oli pettymys ”vihreisiin” ja sudensuojeluun. Lesken haastattelun perusteella myös tutkinta, julkisuuden paine ja kiinnijäämisen häpeä vaikuttivat.

Köyliö

Joulukuussa 2013 sovin Ylen toimittajan kanssa Lounais-Suomen susia koskevasta A-studion juttumatkasta Köyliöön. Toimittaja halusi tehdä toisenlaisen ohjelman kuin marraskuinen Perhon salametsästystä käsitellyt A-studio. Tämän toimittajan tarkoituksena oli pohtia, miten vähentää suteen kohdistettua vihanpitoa ja helpottaa ihmisten elämää susien reviiirillä.

Jo alustavissa keskusteluissa toimittajan huomio ajautui tuon tuosta salametsästyksen. Se toimittajaa ilmiselvästi kiinnosti. Jouduin pariin otteeseen sanomaan, etten tiedä salametsästyksestä, koska meillä ei ole asiaa koskevaa tutkimusaineistoa. Toimittajan mukaan salametsästys on syy susikannan heikkoon tilaan Suomessa. Tästä susitutkijat ovat yleisesti samaa mieltä, koska myönnetyt poikkeusluvut tai luonnolliset kuolinsyyt eivät riitä selittämään kannan heikkoa kehitystä.

Tutkijana en varsinaisesti ole kiinnostunut salametsästyksestä vaan siitä, mitä susien kanssa elämiseksi olisi mahdollista tehdä. Vetämässäni Suomen Akatemian rahoittamassa projektissa ”Instituutioiden yhteensopivuus suomalaisessa suurpetopolitiikassa” tutkimme juuri tätä. Nelivuotisen, vuonna 2015 päättyvän, tutkimushankkeen tarkoituksena on löytää ja kehittää reviiirikohtaisia lähestymistapoja ja toimenpiteitä susiasioiden hallintaan.

Jutunteon paikallisena yhdyshenkilönä toimi Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen tutkimusapulainen Antti Härkälä. Antti sai työnsä köyliöläisten susien ansiosta. Maa- ja metsätalousministeri Jari Koskinen lupasi helmikuussa 2013 järjestetyn Köyliön susi-illan tuhatpäiselle yleisölle, että Lounais-Suomeen palkataan tutkimusapulainen susireviirillä asuvien ihmisten, susien ja riistantutkimuksen suhteita helpottamaan. Tilanne oli talven mittaan lämmennyt Köyliössä, koska alueen susireviirillä oli tehty runsaasti havaintoja susista pihapiireissä tai niiden läheisyydessä. Köyliöläiset päättäjät olivat myös käyneet tapaamassa ministeriä Helsingissä.

A-studion ohjelmaa tehtäessä Antti oli ehtinyt työskennellä puoli vuotta. Hänen kenttäkirjansa oli täyttynyt yhteydenotoista, tarkastetuista havainnoista ja vahingoista sekä siellä täällä pidetyistä esi-

telmistä. Hän oli alkanut tehdä juuri sitä mitä piti, vaikka työnkuvaan työnantaja ei ollut mitenkään tarkasti ennakkoon määritellyt. Antti on tarkkaillut susien käyttäytymistä ja tätä ymmärrystä hyödyntäen auttanut Köyliön–Huittisten reviirillä eläviä ihmisiä ja susia. Köyliöläisenä hän tuntee paikat, ihmiset ja sudet. Hän oli myös järjestänyt ohjelmaan kaksi haastateltavaa. Toinen heistä oli susireviirillä asuva maatalousyrittäjä ja toinen kotiäiti.

Kuvauspäivänä maatalousyrittäjä odotti meitä koiransa kanssa pihassa. Tilalla aamuaskareet oli tehty. Jatkoimme jutuntekoon pe-toaidatulle laitumelle.

Valmiin ohjelman alkukohtauksessa maatalousyrittäjä kävelee koiransa kanssa metsäpolkua kohti kameraa ja vuoden ikäiset lihamullit mylvivät laitumella. Kohtaus on komea. Yrittäjän mukaan susien pitää pysyä omilla maillaan, ei tulla ihmisten ilmoille. Seuraavassa kohtauksessa Tutkimusapulainen ja yrittäjä keskustelevat suden läsnäolosta, erityisesti lähistöllä vierailleesta kuuden suden ryhmästä. Haastattelun lopussa palataan ohjelman isoon teemaan ja käydään läpi, mitä hyötyä sudesta voisi olla. Yrittäjä muotoili: "Matkailut ja safarit. Tarkoin ohjattua ja kontrolloitua susimetsästystä."

Haastateltavan kotiäidin mukaan hänen pihassaan sudet olivat vierailleet kymmenen kertaa. Hänestä "viranomaiset eivät auta saa-

maan susia pois pihapiiristä”. Ainut turvallisuuden tae on hälytyn, joka tarvittaessa päästää 120 desibelin äänen. Koiraa pidetään pihaan rakennetussa tarhassa, josta se otettiin tv-kuvauksia varten. Ohjelmassa näytetään riistakameran kuvia, joihin oli taltioinut suden vierailuja. Myös tämän haastattelun mukaan kohdennettu metsästys on yksi mahdollisuus.

Näiden kahden paikallisen kokemuksen jälkeen Antti kuvaili, miten susien kanssa on hankalaa olla Pyhäjärvisseudulla Varsinais-Suomen ja Satakunnan rajamaalla, koska ”asutus on hajanaista, mutta säännöllistä”. Sudet tulevat Lounais-Suomessa väijäämättä asutuksen läheisyyteen. Ohjelman kuvausvaiheessa toimittaja kysyi pariinkin otteeseen Antilta salametsästyksestä. Hän ei pitänyt näistä kysymyksistä. Miten tahansa sanansa asettaa, ne vaikuttavat aina selittelyltä, ja siltä että kyse on vain näytön ja todisteiden puutteesta. Tilanteesta tuli kiusallinen. Molemmat korostimme, ettemme tunne salametsästysasioita riittävän hyvin puhuaksemme niistä julkisesti.

Vielä ohjelman leikkausvaiheessa esitin toimittajalle puhelimesa toivomuksen, ettei salametsästysasiaa laiteta suuhumme, koska väärintulkinnan vaara on suuri. Huolestutti oli turha. Toimittaja kyllä aloittaa ja päättää ohjelman salametsästyksellä, mutta tekee sen taitavasti. Oikeastaan salametsästystä ei edes huomaa ohjelman kantavaksi teemaksi. Koko ajan huomio kiinnittyy pihapiirissä vierailuviin susiin ja keinoihin, joilla susikannan heikkoon tilaan johtaneisiin syihin voitaisiin vaikuttaa.

Julkisuus

Nämä kaksi lyhyttä A-studion ohjelmaa osoittavat, että susiasioissa tiedotusvälineet ovat toimijoita eivätkä vain puolueettomia tiedon välittäjiä. Ristiriidat ja vastakkainasettelut kiinnostavat yleisöä. Siksi tiedotusvälineiden intresseillä on merkitystä.

Molemmat ohjelmat ottivat kantaa. Molemmat osoittivat avoimesti asiayhteytensä ja sympatian kohteensa. Perhon tapahtumia käsitellyt ohjelma oli toivoton, mutta osaaottava. Lounais-Suomen tilannetta käsitellyt ohjelma oli kauttaaltaan toiveikas, mikä ei ole ollut tyypillistä susiuutisoinnissa. Yleensä huomio on suden kannalta ongelmallisessa tapahtumassa, joko vahingossa ja uhkassa, tai kerran vuodessa annetussa kanta-arviossa, jossa susikriitikoiden mielestä kanta on aina arvioitu liian pieneksi. Susiuutisointi on ongelmien, pettymysten ja turhautumisen uutisointia. Toivottomuus on susikriittisen kansalaisyhteiskunnan voimanlähde. Toivottomuus on myös tiedotusvälineiden intressi.

Harjoitettua susipolitiikkaa on arvosteltu siitä, että valtio ja hallinto eivät kannan riittävästi huolta reviirillä asuvien ihmisten perusoikeuksista. Suden annetaan loukata ihmisreviirin koskemattomuutta ja turvallisuutta ja häiritä laillisten elinkeinojen harjoittamista. Susikriittisten toimijoiden mielestä politiikan toimeenpano ei ole kohdannut ihmisten tarvetta elää tavallista turvallista elämäänsä. Kritiikin mukaan jo silkkä suden läsnäolon tuottama riski kaven-
taa liiaksi ihmisten mahdollisuuksia ja hyvinvointia reviirillä. Harjoitettu politiikka on ollut omiaan vahvistamaan toivottomuutta ja lohduttomuutta.

Kaikilla eliölajeilla on tarve elää hyvinvoivaa ja lajityypillistä elämäänsä. Ihminen ja susi eivät ole tässä suhteessa poikkeuksia. Inhimillinen toivo syntyy siitä, kun käsillä näyttäisi olevan keinoja, joilla välttämättömät ja satunnaiset tarpeet saadaan tyydytetyiksi ja elämän yleiset tarkoitukset täyttymään tulevaisuudessa. Toivo motivoi osallistumaan ja keksimään ratkaisuja elinympäristössä oleviin ongelmiin. Toivottomuus ei toimi samalla tavalla, yleensä se passivoi. Toivo ja toivottomuus ovat hyvin inhimillisiä sosiaalisia tunteita. Susiasioissa toivottomuudesta näyttää tulleen maan tapa.

Molemmissa A-studion ohjelmissa oltiin maaseudulla. Ensimmäisessä ohjelmassa huomio oli metsästysporukassa, epätoivossa ja häpeässä: miksi salametsästys saattoi ajaa metsästäjän itsemurhaan. Köyliön ohjelman tarkoitus oli silloittaa uudenlaisia ajattelutapoja maaseutukulttuurin ja suden suojelun välille: miksei tästä symbolisesta riistalajista voisi olla jotain hyötyä paikallisyhteisöille. Köyliön–Huittisten aluetta käsitelleen ohjelman toimittaja oletti, että jos pedot toisivat paikallisyhteisöille ”rahaa”, yhteisöt suhtautuisivat salakaatoihin nuivemmin. Yleiskäsitteenä raha tietenkin toimii, mutta kyse ei voi olla pelkästään susireviireillä sijaitsevien yhteisöjen saamasta rahasta, vaan laajemmin resursseista, joilla ihmisten ja susien hyvinvoinnista pidetään huolta.

Tönäisyt

Lokakuussa 2013 pidin esitelmän Suomen ympäristötoimittajat ry:n järjestämässä seminaarissa Helsingissä. Pohdin susikonfliktin ikuisuutta ja yritin hahmotella keinoja, joilla konfliktin yli voisi päästä. Avainsanani oli tönäisy (engl. *nudge*). Köyliön susijutun tehnyt toimittaja osallistui tilaisuuteen ja tuli tönäistyksi. A-studion ohjelma rakentui tönäisyjen varaan.

Tönäisyksi kutsutaan sellaista politiikkakeinoa, joka säilyttää toimijoiden valinnanvapauden ja yksilöllisen hyvinvoinnin, mutta

muuttaa toimintaympäristöä niin, että valintojen ja tekemisten sosiaaliset ja yhteiskunnalliset kustannukset pienenevät. Esimerkiksi salaatti ruokalinjaston alussa vähentää myöhemmin tulevien ranskalaisten määrää lautasella. Ruokailijat valitsevat, mitä haluavat, mutta terveellistä salaattia tulee lopulta syötyä enemmän kuin jos järjestys linjastolla olisi toinen. Tönäisyjä on joka puolella. Markkinoijat ovat aina ymmärtäneet niiden merkityksen. Oluet ja perunastut kannattaa sijoittaa lähelle toisiaan.

Toimintaympäristön muokkaamista on alettu hyödyntää myös politiikan suunnittelussa ja toimeenpanossa. Tönäisy voi olla salaakavala, ja itse asiassa niiden toimivuus perustuu pitkälti juuri siihen, että ne muokkaavat toimintaamme huomaamattomasti, kuin salaatti linjaston kärjessä.

Yksi paljon käytetty esimerkki tönäisystä on kärpänen pisoarissa. Kun Amsterdamin lentokentän miesten WC:n pisoarien sisäpuolelle asetettiin pienet kärpäskuviot, roiskeet lattialle vähenivät 80 prosentilla. Miehet saivat edelleen toteuttaa itseään ja vapauttaan niin kuin halusivat, mutta niin sanotut sosiaaliset kustannukset pienenevät. Vaikutukset syntyivät spontaanisti eikä niitä asetettu ylhäältä päin (kärpäseen ei ole pakko tähdätä). Ne eivät myöskään edellyttäneet toimijoiden välistä yhteisymmärrystä ja sopimusta ("kaverit, jos me nyt toimimme yhdessä tässä asiassa, hyvä tulee"). Huomaamattomuus, vaivattomuus ja tuloksellisuus ovat toimivan tönäisyn piirteitä.

Avoimesti toteutettuna tönäisy voi olla toimiva, tehokas ja reilu ratkaisu yhteisölliseen ongelmaan. Silloin myös itse tönäistävä on mukana suunnittelemassa ja muokkaamassa toimintaympäristöä – ei yksin hallinnoija tai tutkimus. Tönäisyssä yhdistyy jaettu pyrkimys ja yhdessä tekeminen. Jos kaikki ymmärtävät ja hyväksyvät sen, mitä tönäisyssä tapahtuu ja miksi, suunnittelussa ja toimeenpanossa on saavutettu yhteisymmärrys ja eräänlainen sopimus ongelman helpottamiseksi. Olennaista on, että järjestely on vaivaton, tukee vapauden harjoittamista ja täyttää tarkoituksensa.

Pohtiessani ympäristöjournalistien tilaisuudessa tönäisyjä susiasioiden hallintaan otin esimerkeiksi Satakunnassa kehitetyn luonnonarvokaupan ja Pentti Linkolan synnyttämän Luonnonperintösäätiön. Luonnonarvokauppa on vapaaehtoisuuteen perustuva keino turvata metsäluonnon monimuotoisuutta. Olin aikoinani mukana luonnonarvokaupan kehittämishankkeen ohjausryhmässä (2001–2002) ja myöhemmin osallistuin havainnoijana luonnonarvokaupan kokeiluhankkeeseen, kun se oli osa Etelä-Suomen metsien monimuotoisuusohjelma METSOa. Luonnonarvokaupan kehittämis-

suojelulla suojeltavaksi määrättyjä kohteita. Ideana oli, että maanomistaja voisi tuottaa luonnonarvoja siinä missä puutakin. Idea oli yksinkertainen, mutta logiikaltaan jopa vallankumouksellinen. Se on sitä edelleen.

Luonnonperintösäätiö, perustettiin vuonna 1995. Säätiö tekee monenlaista luonnonsojelutyötä, mutta ensisijaisesti se suojelee uhanalaista metsää. Se ostaa luontokohteita ja rauhoittaa ne pysyvästi. Säätiön toimintaperiaate on täysin erilainen mutta sen perimmäinen taloudellinen ajattelutapa ei suuresti poikkea esimerkiksi luonnonarvokaupasta. Säätiön verkkosivulla vakuutetaan: ”Ostamalla suojeleminen on varma tapa turvata luontoa.” Markkinamyönteinen iskulause on yllättävä, semminkin kun säätiön perustaja on luonnonsojeluradikaalina tunnettu Pentti Linkola. Säätiön toiminta perustuu lahjoituksiin, siis tavallisten kansalaisten ja yritysten vapaaehtoiseen haluun suojella vanhoja metsiä ja muita luontokohteita.

Minua on kiinnostanut Luonnonperintösäätiön tapa myydä ostamiaan suojelalueita virtuaalisina paloina luonnonsojeluasioista kiinnostuneille kansalaisille ja yrityksille. Esityksessäni toimittajille pohdin voisiko virtuaalisten susireviirin palojen myynnillä rahoitetaan ennaltaehkäiseviä töitä, lasten ja nuorten ympäristö- ja eräkasvatusta, koulukyytejä tai koirien suojaamista susilta. Halukkaat voisivat osallistua suden tai reviirillä asuvien ihmisten tukemiseen. Koska toiminta olisi yksityistä, vapaaehtoista ja tähän tarkoitukseen motivoitunutta, ihmisten ja susien taloudellinen tukeminen ei olisi pois miltään muulta yhteiskunnallisen avun tarvitsijalta. Itse olen ostanut Anne Savolan lainaamalla kymppillä 20 neliometriä Akanvaaran ikimetsää Parikkalasta.

Nostin idean susireviirikaupasta esiin myös A-studion ohjelmassa. Luonnonperintösäätiön mallin mukaan susireviiri voitaisiin jakaa eriarvoisiin osiin ja myydä ne virtuaalisina alueina susiasioista kiinnostuneille. Pantatiedon tai paikallisen ekologisen tiedon avulla voitaisiin määritellä susilauman kannalta eriarvoiset alueet. Kansalaiset ja yritykset voisivat ostaa näistä alueista haluamansa virtuaalisen alan määräajaksi, esimerkiksi vuodeksi, sen mukaan kuinka paljon ovat valmiita satsaamaan. Jos laumaa ei ole, ei olisi rahoitustakaan. Siksi tällainen palkkio, joka maksettaisiin paikallisyhteisölle susilauman pitämisestä lisääntyvänä ja elinvoimaisena, olisi laillisuuteen kannustava ekosysteemipalvelumaksu. Suomesta ja muualta Euroopasta voi löytyä motivoituneita kansalaisia, yrityksiä ja yhteisöjä, jotka olisivat valmiita tukemaan susikannan hallintaa tällaisella ”ostamalla suojeleminen on varma tapa turvata luontoa”-periaatteella.

Karvia

En metsästä. Ei metsästännyt isänikään. Kaksi enoani metsästä, ja joskus pienenä kävinkin heidän kanssaan kanalintujahdissa. Isäni ja metsästävät enoni ovat kaupunkiin muuttaneita maatilalan nuorimpia poikia, joille ei maata tai motivaatiota maalla elämiseen riittänyt. Kolmas, 20 vuotta sitten leukemiaan kuollut enoni, oli maailmanparantaja, ja häneltä imin kriittistä suhtautumista kaikkeen normaaliin elämänmenoon. Hän ei metsästännyt, mutta teki päivätyönsä puolustusvoimissa, kunnes ryhtyi päätoimisesti viljelemään maata ja hoitamaan mehiläisiä tilallaan Kangasalla. Hän avasi näkymän outoon maailmaan. Isäni kutsui häntä agiteeraajaksi.

Neljäs enoni viljelee äitini kotitilaa. Siellä vietin lapsuuteni kesät ja muina vuodenaikoina viikonloppuja. Opin maatalon arjen, joka rakentui ulkoilmasta, jatkuvasta työnteosta ja ruokalevosta matolla. Pedoista puhuttiin joskus, kenties hiukan peloteltiinkin. Oletin sen kuuluvan maaseudun elämään ja kasvatuserinteeseen, koska maalla ongelmat tulevat aina tilarajojen ulkopuolelta.

Minulla ei ole mitään metsästämistä vastaan. Päinvastoin, ilahdun kun metsästävät ystäväni tuovat perheelleni peuraa, teertä tai hirveä. En ole harkinnut metsästäjäkortin hankkimista, vaikka olenkin luovuttanut isäni maiden metsästysoikeuden hirviporukan käyttöön. Luonnosta elävä motivaationi ei ulotu metsästykseseen. Minulle riitti muutaman varpusen ampuminen lapsena kaupungissa ilmakiväärillä. Se muutti minua.

Kun ekaluokkalaisena pimeinä syysiltoina kävelin linja-autopysäkillä mummolaan, metsän pensaat ja kuusen oksat seurasivat minua. Vaikka hiukan hirvitti, en minä eläinpetoja silloin ajatellut. Lähinnä kyse oli yleisemmästä, abstraktimmasta herkistymisestä, oltiin luonnossa ja Alfred Hitchcock oli jäänyt kaupunkiin. Se oli eräänlainen tervetuloitovotus. Kun mummolan valot näkyivät, olin jo peltoaukealla. Maalla ei tarvinnut pelätä mitään, varoa piti. Joutilaisuuden

välttely kun tuotti jatkuvasti uusia haavoja ja mustelmia. Ne kuuluivat maalla päivänkulkuun kuin kaupungissa jääkiekko sääreän.

Pori

Kaupungissa herkistyin ympäristöön eri lailla. Pelko ja jännitys oli konkreettista. Vielä keski-ässä huomaan havahtuvani, kun vastaan tulee poikajoukko. Sitä valmistautuu ottamaan herjan vastaan ja puolustautumaan. Valmius puolustaa kehoaan on syvälle opittu tapa. Varmaan tappeluvalmius on geeneissäkin, mutta Pohjois-Porin arki muodosti tälle hankitulle ominaisuudelle erinomaisen kehitysympäristön.

Toisella luokalla ollessani muutimme Musasta Toejoelle. Vaikka asuimme varsin pahamaineisten kaupunginosien reunalla, sain olla lapsuuteni ja nuoruuteni rauhassa. Tästä saan kiittää äitiäni. Hän puki minut aivan liian hyvin. Alakoulun rettelöijät lukivat merkit ja pitivät minua paremman perheen poikana. Olin jollain lailla koskematon. Sain aseman, joka ei minulle oikeasti kuulunut. Turpaan minä olisin ansainnut siinä missä muutkin. Filosofin John Searle (2010) sanoisi, että poikakollektiivi oli antanut minulle statusfunktion, aseman, joka ei perustu fyysisiin ominaisuuksiin vaan ominaisuuksiin, jotka yhteisö on kohteelle myöntänyt ja toimii joukkona sen mukaisesti, että kohteella nuo ominaisuudet todellakin ovat. Vasta aikuisena tajusin tämän kunnolla. Nuorena luulin, että kuudennen luokan painonnostoharrastuksellani oli jotain tekemistä asian kanssa.

Vuonna 2012 Porin Jazzien aikaan havahduin ravintolassa tuijotukseen. Tuijotus oli herkeämätön ja intensiivinen. Tulkitsin siinä uhkausta. Tunnistin miehen. Se oli samainen poika, joka muutama vuosikymmen aiemmin oli Toejoen nuorisoklubi Amigon vessassa pitänyt kiinni hartiasta ja sanonut: "Kerro, kun olet valmis." Minun ei tarvinnut kysyä: "Valmis mihin." Nyökkäsin vain. Ravintolassa

hänkin näytti palanneen ajassa taaksepäin. Tuijotus kihelmöi kehoa. Käänsin katseeni, ja kun seuraavaksi vilkaisin siihen suuntaan, miehen paikalla oli jo joku toinen. Amigo oli keksinyt parempaa tekemistä.

Valmius fyysiseen puolustautumiseen ja sen välttämättömyys määrittivät nuoruuttani. Kyse oli yksilöstä joukkoa vastaan. Olemukseni, johon statusfunktio oli tuonut lisänsä, suojeli minua suuremmilta tappeluilta. Usein väkivaltaa ja henkilökohtaiselle alueelle tunkeutumista joudutaan katsomaan myös laajemmasta näkökulmasta. Olen tyytyväinen, etten ole elänyt maailmassa, jossa perhettä tai yhteisöä pitää fyysisesti puolustaa yksilöitä tai joukkoja vastaan.

Maa

Karviassa isäni veljellä oli tapana esitellä sodassa saamiaan arpia. Tarinoissa viitattiin myös isäni vanhimpaan veljeen, joka kaatui sodassa. Siinä istuessani isäni kotitilan kaivonkannen päällä sota tuli iholle. Onneksi isäni oli liian nuori sotaan. Hän oli kesällä 1944 14-vuotias. Vasta aikuisena tajusin, miten lähellä sota vielä 1970-luvulla oli. Eihän sodasta ollut kulunut kuin neljännesvuosisata. Ajatelkaa Berliinin muuria. Eihän senkään murtumisesta ole kuin

hetki. Lapsella neljännesvuosisata menee käsityskyvyn yli. Kulttuuria ja tapoja välittävällä aikuisella ei mene.

Ei kotonani tai kenenkään kaverini kotona enää 70-luvulla puhuttu sodasta saati luettu Kansa Taisteli -lehteä. Sodan yli oli päästy. Niin ainakin lapsesta tuntui. Mutta maalla sota oli läsnä. Mummolan vessan patterin välissä oli enoni pornolehtien lisäksi joskus myös sankarillisia sotamuistoja hehkuttava lehti. Molempien kuvat olivat värisyttäviä. Pidín enemmän värikuvista.

Maaseudulla maa on tärkeä. Se on elinehto. Sitä puolustetaan. Itse asiassa koko suomalainen yhteiskunta organisoitiin sata vuotta sitten puolustamaan maata ja pitämään yllä tietynlaista omistusoikeutta. Toisen maailmansodan jälkeen asetelma ei olisi voinut olla selkeämpi. Maaseutuyhteiskunta ohjattiin viljelemään maata ja kasvattamaan puuta. Maa tyydytti perustarpeet ja piti yllä toivon. Maahan isketyt kivipyykit ovat kulttuurin perusta. Vähintään yhtä syvälle on paalutettu tunne maan omistamisen ja omaisuuden puolustamisen oikeutuksesta. Kysy tätä keneltä tahansa luonnonsuojelun suunnittelijalta.

Tästä näkökulmasta yksin kulkeva tai reviirin perustanut susi tunkeutuu maaseudun pyhimpään, omalle maalalle, perheen ja omaisuuden riesaksi. Sodan aikaan yksityistä maaomaisuutta uhkasi Neuvostoliitto ja kommunistinen järjestelmä, nyt ”susisodan” aikaan maanomistajan suvereenia omistusoikeutta uhkaa susi ja suden suojele. Toisen ministerikautensa alussa myös maa- ja metsätalousministeri Jari Koskinen totesi televisiossa, että Suomessa suojellaan sutta EU-lainsäädännön vuoksi. Viesti oli selkeä: suden ja sen suojelelun ongelmat eivät tule vain tilan, vaan myös valtakunnan rajojen tuolta puolen.

Niihin aikoihin kun setäni kertoi sotajuttuja, sudet tapettiin sitä mukaa kun niitä saatiin liipaisimelle. Valtio oli valmis maksamaan sudesta tapporahaa 1970-luvun puoliväliin. Sudesta tuli periaatteessa tiukasti suojeltu laji vasta vuonna 1995 Suomen liittyttyä Euroopan unioniin. Käytäntö on ollut toinen. Tiukan suojelelun periaatteet ja käytännöt ovat olleet jatkuvan säätämisen alla. Hallinnon harjoittama virallinen suden suojelele on alkanut purra vuoden 2011 jälkeen. Riistahallintolain myötä suden suojelelusta alettiin päättää keskusjohtoisesti Suomen riistakeskuksessa. Se päättää yhdenmukaisin perustein siitä, milloin suden tiukasta suojelelusta voidaan poiketa ja milloin ei.

Susipolitiikan epäonnistuminen ei ole johtunut ainoastaan politiikan muotoilusta ja toimeenpanosta, eli riistahallinnon tekemisistä tai tekemättä jättämisistä. Myös lainsäätäjällä on ollut oma keskeinen

roolinsa. Se on nimittäin keskittynyt tiukentamaan normeja, jotta suden salametsästäjille koittaisi tukalammat ajat. Vuonna 2010 suden nimellisarvo moninkertaistettiin, ja vuonna 2011 rikoslakiin luotiin törkeään metsästysrikoksen nimike. Rikoslain uudistamisen myötä poliisin tutkintakeinot monipuolistuivat, esimerkiksi epäiltyjen telekuuntelu sallittiin. Lisäksi vankeusrangaistukset kovenivat. Törkeästä metsästysrikoksesta saattaa saada vankeutta jopa 4 vuotta.

Salametsästys ei oikeastaan ole suden suojelun ongelmien lähde. Se on pikemminkin seuraus. Poliitiikan muotoilussa ja toimeenpanossa on itse asiassa kiinnitetty varsin vähän huomiota siihen, miten susi saadaan oikeasti suojelluksi. Rangaistusten koventamisella voi yrittää kitkeä joitakin huonoja tapoja, mutta suden kanssa elämisen edellytyksiin rangaistuksilla ei juuri ole vaikutusta. Poliitiikka ei ole pureutunut sinne, minne susi on tunkeutunut. Poliitiikka on jättänyt suden ja ihmisen jakaman tilan silleen.

Sutta on yritetty suojella tiukasti. Susi tuottaa haittaa ja vahinkoja, ja siksi sille täytyisi saada aivan erityinen asema, jotta lajiin ei ka-jottaisi. Sille pitäisi saada statusfunktio, sillä suden luonnon perusteella suojele ei onnistu. Suden aseman olisi perustuttava ihmisten kesken sovittuihin ominaisuuksiin. Kannan kehityksestä päätellen susireviirillä elävät ihmiset eivät ole antaneet sudelle tällaista asemaa. Olen itsekin ollut taipuvainen uskomään, että suden asema voi korjaantua vasta, kun sudesta on reviiirillä eläville ihmisille jotakin hyötyä. Mutta ei sen niin tietenkään tarvitse olla. Ei minustakaan mitään hyötyä Pohjois-Porin rettelöijille ollut. He vain uskoivat, että olen eri lajia ja toimivat sen mukaan. Heidän kurinpitotoimensa kohdistuivat lähinnä omiin, ja omiaan he myös puolustivat. Koskemattomuuteni ei perustunut hyötyajatteluun. Edustin heille yksinkertaisesti vain toista maailmaa.

Moniarvoisuus

Vastakkainasettelujen aika ei ollut ohi 1970-luvulla. Eikä se ole ohi vieläkään. Mielestäni se on hyvä. Moraaliyhteisöillä, niiden suhteellisella autonomialla ja tavanmukaisilla rajanvedoilla on edelleen oma tärkeä tehtävänsä. Moraaliyhteisöt, jotka yleensä ovat aika väljästi muodostuneita, auttavat omiaan hahmottamaan, mikä on oikea tai kunnollinen toiminnan tarkoitus.

Kirjoitukseni lähtöpisteenä toimivat kaksi A-studion ohjelmaa edustavat erilaisia moraaliyhteisöjä. Perhon tragediaa käsitellyt ohjelma oli konservatiivinen, yhteisöllinen ja perinteitä säilyttävä. Ohjelmassa itsemurhan uhrin kuva näytettiin kerran. Se oli sotilas-

kuva. Köyliöön keskittynyt ohjelma oli liberaali, yksilöllinen ja kannustehakuinen. Ohjelmassa korostui pyrkimys löytää toimintamalleja ja kannusteita susien kanssa elämiseksi. Molemmissa ohjelmissa korostettiin ihmisen ja luonnon vuorovaikutuksessa syntyneiden tapojen merkitystä. Ensiksi mainitussa ajattelu- ja toimintatapoja ei oltu valmiita muuttamaan, toisessa oltiin.

Yhdessä tarkasteltuna ohjelmat avaavat jotain uutta. Nimittään susiongelmiä ratkottaessa on rakennettava uutta korjaamalla vanhaa. Yhteiskunnallisten järjestelyjen kohdalla tällainen paradoksi on mahdollinen. Tunteet, teot ja ajatukset tapahtuvat olemassa olevien traditioiden, sääntöjen ja tapojen sisällä eikä niiden ulkopuolelle ole pääsyä. Konservatiivit ja liberaalit ovat saman maailman osia. Heidän tapansa ymmärtää, *miksi* traditioita, sääntöjä ja tapoja olisi tarkasteltava kriittisesti ja kenties muutettava, eroavat toisistaan. Siitä, *miten* muutos tapahtuu, he ovat enemmän yhtä mieltä. Pitää oppia puhumaan ja tekemään uudella tavalla.

Siksi yhteistyön ja yhteisen kielen merkitystä ei voi liikaa korostaa. Luonnonarvokaupan kieli, tarkoitus ja yhteistyö saivat metsätalouden ja metsäluonnon suojelun lähemmäs toisiaan. Miksei näin voisi käydä myös riistatalouden ja suden suojelun kohdalla? Niin kauan kun susi pysyy ajattelutavoissamme häirikkö- tai vahinkoeläimenä, pihasutena tai koirasutena, sille ei koita parempia päiviä. Suden status riistaeläimenä – mikä susi lainsäädännössä jo onkin – voisi johdattaa ajatuksia ja tekemisiä uuteen suuntaan. Susi ei ole aina reviiirin ihmisyyhteisöjen tarkoituksia vastaan.

Opiskelin maisteriksi Helsingin yliopiston maatalous- ja metsätieteellisen tiedekunnan maankäytön ekonomian oppiaineessa. Olin ilahtunut siitä, että professori Kauko Hahtola kulki samoilla ajatusten poluilla kuin mehiläisiä hoitava enoni. Molempien ajatuksista oli mahdotonta saada täsmällisesti selkoa. Enoni teki elämästään käytännöllisen kokeen. Hän vastusti tuotanto- ja kulutustapoihinsa jämähtänyttä valtavirtayhteiskuntaa. Professorin ajatukset olivat sen sijaan abstrakteja. Hän korosti moniarvoisuuden tärkeyttä ympäristöongelmien määrittelyssä ja ratkaisemisessa ja vastusti kiihkaasti rationalistisen suunnittelutieteen valtavirtaa. Molemmat kulkivat vastavirtaan, toinen pintakuohuissa ja toinen pohjavirroissa. Yllätyksekseni tapasin Kangasalle muuttaneen professorini enoni hautajaisissa. Vuosikymmen myöhemmin Hahtolan leski lahjoitti minulle professorini tieteellisen kirjaston.

Pragmatismi ei kannusta kulkemaan vastavirtaan. Se ei myöskään kannusta kulkemaan valtavirtaan. Valtavirran mukana kulkeminen auttaa näkemään sivuille, sinne missä ollaan eri mieltä, missä ollaan

erilaisia. Valtavirta ei auta näkemään omia ehtojaan. Vastavirtaan kulkeminen paljastaa jotain omien ja yhteiskunnan tapojen suhteesta, mutta ei auta sovittamaan niitä yhteen. Moraalin lähteinä vastavirta ja valtavirta ovat yhtä yksipuolisia kuin konservatismi ja liberalismi ajattelutapoina. Olennaista on yrittää ymmärtää valta- ja vastavirtaa: miten tuleva asettuu osaksi mahdollista.

Susiasioiden hallintaa voidaan parantaa rakentamalla uutta vanhan päälle. Uuden rakentaminen on uuden tarkoituksen rakentamista. Se on arvokysymys, kysymys tarkoituksesta. Tähän asti suttu koskevaa lainsäädäntöä on uudistettu ensisijaisesti Euroopan komission tyydyttämiseksi. Kansallisen susipolitiikan tarkoitus on ollut täyttää Suomelle asetettu velvoite. Tämä tarkoitus ei ole ollut sama kuin mihin kansalaisyhteiskunnan tavat ja traditiot ovat osoittaneet. Parempi tarkoitus olisi ollut tottua elämään suden kanssa susireviirillä. Se olisi palvellut paremmin kaikkia, riippumatta moraaliyhteisöstä tai ajattelutavoista.

Suden kanssa

Susikannan hoitosuunnitelma vuodelta 2005 jäi poliittiseksi asiakirjaksi, koska siinä availtujen ongelmien ratkaisemiseen valtiolla ei riittänyt huomiokykyä eikä hallinnolla omaehtoista motivaatiota. Muodollisen tarkoituksensa se täytti, mutta se ei tyydyttänyt susireviireillä elävien ihmisten tarpeita eikä se juuri auttanut täyttämään suden suojelun tarkoitusta.

Susikannan hoitosuunnitelma päivitettiin vuoden 2014 aikana. Olin järjestämässä Suomen riistakeskuksen Mikael Luoman ja Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen (nyk. Luonnonvarakeskus) Jani Pellikan ja Matti Salon kanssa kymmenen reviiriöopajaa eteläisessä Suomessa. Niiden tarkoituksena oli luoda reviiriikohtaisia ratkaisuja helpottamaan suden kanssa elämistä. Työpajoissa emme enää pohtineet suden aiheuttamia ongelmia, vaan hyppäsimme tuon julkisuudessa keskustellun ja jo edellisessä hoitosuunnitelmasa ruoditun vaiheen yli.

Olimme mukana määrittelemässä sitä, miten susiasioiden hallinnan valtavirtaan tahdotaan vaikuttaa. Laitoimme konservatiivisesti ajattelevat toimimaan liberaalimmin ajattelevien kanssa ja luomaan uusia toimintamalleja ja ratkaisuja. Konservatiivisia ajattelutapoja tuki työn juurruttaminen tiettyyn paikkaan, reviirialueelle. Myös se, että kutsuimme mukaan keskeisten reviirialueen ryhmien edustajia tuki yhteisöllistä lähtökohtaamme. Työmme liberaalimpi tarkoitus oli selvittää, mitä reviireillä elävät ihmiset ovat valmiita ja motivoi-

tuneita tekemään suden kanssa elämiseksi ja miten hallinto ja tutkimus voivat tätä tekemistä tukea.

Kannanhoitosuunnitelman päivitystyön lähtökohta oli susiasioiden hallinnan reviiirikohtaisuus. Kun katse siirtyy reviiiritasolle, myös susikannan elinvoimaisuuden tarkastelu siirtyy valtakunnalliselta tasolta reviiiritasolle. Jos reviiirillä on syntynyt suden pentuja useana vuonna peräkkäin, voidaan laumaa hyvällä syyllä pitää elinvoimaisena. Katsetason lasku avasi maa- ja metsätalousministeriölle mahdollisuuden harkita kannanhoidollista metsästystä elinvoimaisilla reviiireillä. Luontodirektiivin tulkintaohjeen mukaan kannanhoidollinen poikkeuslupa on mahdollinen, jos sen myöntäminen perustuu voimassa olevaan kannanhoitosuunnitelmaan. Reviiirityöpajojen osallistujien aktiivisella myötävaikutuksella kannanhoidollinen sudenmetsästys kirjoitettiin hoitosuunnitelmaan kaksivuotiseksi kokeiluhankkeeksi.

Kannanhoidollinen metsästys edellyttää koko joukon pienempiä tekemisiä ja toimenpiteitä reviiirillä. Jotkut näistä voivat ajan oloon muodostua elämää reviiirillä helpottaviksi tönäisyiksi, jotka edesauttavat statusfunktion syntymistä sudelle ja susilaumalle.

Ennen kuin kannanhoidollinen poikkeuslupa voidaan reviiirille myöntää, pentuja on synnyttävä vuosittain, niin kuin esimerkiksi

Köyliön–Huittisten susireviirillä. Todisteiden on löydyttävä poikkeusluvnan perustana olevasta virallisesta havaintorekisteristä, niin sanotusta Tassu-järjestelmästä. Mahdollisuus kannanhoidolliseen metsästyksen näin kannustaa paikallisia riistanhoitoyhdistysten suurpetoyhdyshenkilöitä kirjaamaan havaintoja rekisteriin ja pitämään se ajan tasalla. Paikallisten riista-asiantuntijoiden ja riistan tutkimuksen näkemykset susikannan koosta ja laumojen määrästä samalla lähestyvät väistämättä toisinaan. Epävarmuus susien määrästä on ollut jatkuva ristiriitojen lähde.

Metsästäjien on tiedettävä, mitä susijahdissa tapahtuu. Jotta kannanhoidollinen poikkeuslupa kohdistuisi metsästyksen kohteena olevaan nuoreen susiyskilöön, metsästäjien on oltava ammattitaitoisia ja metsästäjäjoukon suuruus rajattu vahinkolaukausten välttämiseksi. Tämä lisää riistahallinnon ja muiden susiasioista kiinnostuneiden luottamusta suden metsästäjiin. Samalla se vahvistaa kaikkien osapuolten luottavaisuutta kannanhoidollisen metsästyksen toimivuuteen susipolitiikan toimenpiteenä. Luottavaisuutta toimenpiteeseen lisää myös se, että metsästys tapahtuu oikeaan aikaan: kun reviirin uusi pentue on varmennettu ja suden metsästyskausi alkanut, mutta ennen alfaparin uutta lisääntymiskautta.

Kannanhoidosuunnitelmaan kirjoitettiin myös reviiriarvokauppanhanke. Sen tarkoituksena on selvittää yksityisrahoituksen perustuvan instrumentin edellytyksiä ja myöhemmin kokeilla yhtä tai useampaa mallia mukaan tulevilla reviirialueilla. Ideana on, että kansalaiset, kansalaisryhmät tai yritykset voivat vapaaehtoisesti tukea suden ja ihmisen yhteiseloa haluamallaan reviirillä haluamallaan panoksella. Ostajat voisivat omien arvojensa mukaan tukea ennaltaehkäiseviä töitä, suden kanssa elämistä helpottavia järjestelyjä tai vaikka laillisesti toteutettua metsästystä. Moniarvoisuuden varmistamiseksi taloudellisia instrumentteja voi olla monenlaisia, eri moraalilyhteisöjen synnyttämiä. Toisaalta jokin valtakunnallinen säätiö tai yhdistys onnistuisi varmasti luomaan luotettavan instrumentin, jonka kautta konservatiivit, liberaalit ja radikaalit suteen myönteisesti tai kielteisesti suhtautuvat voisivat saada haluamaansa vastinetta rahoilleen.

Reviirikohtaisuuden myötä ihmisten ja riistahallinnon yhteiseksi tavoitteeksi muodostuu lauman elinvoiman varmistaminen, ongelmallisten yksilöiden pelottelu kauemmas ihmistoiminnoista tai viimeisenä ratkaisuna tappaminen. Kannanhoidosuunnitelmaan kirjoitettiin useita kymmeniä toimenpiteitä tämän yleisen tarkoituksen täyttämiseksi. Aika näyttää, millaisia huomaamattomia toimintatapoja eli tönäisyjä suden kanssa elämiseksi syntyy. Hyvin ja

pitkäjänteisesti toteutettuna reviiirikohtainen susiasioiden hallinta saa varmasti ihmisen ja suden tavat ja intressit osoittamaan samaan suuntaan.

Lopuksi

Nyrkkipugarit, ilmakiväärillä ammuttu varpunen, agiteeraava enoni, Peirce ja Nietzsche ovat asettaneet ympäristööni asioita ja merkityksiä, jotka ovat muuttaneet sitä, miten olen yrittänyt tulla omaksi itsekseni. Nämä tönäisyty ovat olleet pieniä tai isoja käännteitä elämässäni. Palkkatyöni tarkoituksena on ajan oloon tullut ongelmallisten tapojen murtaminen ja uusien synnyttäminen. Tällä hetkellä työnäni on löytää keinoja, joilla voidaan helpottaa suden ja ihmisten yhteiselämää reviierialueilla. Tönäisyty ovat ”tulemisen politiikkaa”. Niiden mukana susi voidaan ymmärtää sutena: metaforana ja symbolina, mutta samalla myös ihan tavallisena osana arkea.

Kirjallisuus

- Hiedanpää, Juha (2014) Susikonflikti ihmisen ja luonnon myyt-tisenä erottajana. Teoksessa Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) Ympäristömytologia. Helsinki: Kalevalaseura.
- Hiedanpää, Juha (2000) Natura Naturans: Metsien monimuotoinen arvottaminen Pohjois-Satakunnassa. Teoksessa Arto Haapala & Markku Oksanen (toim.) Luonnon arvot ja arvottaminen. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiedanpää, Juha & Ratamäki, Outi (toim.) (2015) Suden kanssa. Rovaniemi: Lapin yliopistopaino.
- Nehamas, Alexander (1985) Nietzsche: Life as literature. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Peirce, Charles S. (1997) Pragmatism as a principle and method of right thinking: The 1903 Harvard lectures on pragmatism. New York: State University of New York Press.
- Searle, John (2010) Making the social world: The structure of human civilization. Oxford: Oxford University Press.

Muut lähteet

- A-studio (2013) Perhon susitalvi ja salakaatajan leski. Yle TV1. 25.11.2013.
- A-studio (2014) Sietääkö susiparia naapurina: Varsinais-Suomessa toimii susisovittelija. Yle TV1. 8.1.2014.